

Grażyna Pawlos-Janusz

Ustrój władz miejskich w Lublinie w czasach stanisławowskich

Rocznik Lubelski 23-24, 79-94

1981-1982

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

GRAŻYNA PAWLOS-JANUSZ

USTRÓJ WŁADZ MIEJSKICH W LUBLINIE W CZASACH STANISŁAWOWSKICH

LUBLIN U PROGU OKRESU REFORM

Czasy panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego były dla Lublina, tak jak i dla innych polskich miast, okresem prób wyjścia ze stanu zacofania ekonomicznego i upadku politycznego. Był wówczas Lublin jednym z największych, ale równocześnie jednym z najbardziej zaniedbanych miast królewskich¹.

Właściwe miasto, podlegające władzy magistratu, w roku 1789 rozpościerało się na obszarze 100 morgów (ok. 60 ha), a liczba jego mieszkańców wynosiła 8550².

Krzyżowały się w Lublinie szlaki kupieckie, rozwijało się różnorodne rzemiosło zorganizowane w cechy, prosperowały liczne gorzelnie i browary zakładane najczęściej w prywatnych jurydykach³. Ze względu na mieszczący się w mieście Trybunał Koronny zjeżdżało tu wiele szlachty.

Mieszczañstwo Lublina było na ogół zamożne, szczególnie „panowie rajcy” — czerpiąc zyski z dochodów miejskich — stanowili pierwszy stan w mieście. Niewiele im ustępowali kupcy, przeważnie bławatni i winni.

Dzięki działalności ludzi przesiąkniętych ideami polskiego Oświecenia, przede wszystkim z otoczenia króla Stanisława Augusta, budziło się w Rzeczypospolitej zainteresowanie stanem miast w Polsce. Sama szlachta zaczynała rozumieć, że również w jej interesie leży poprawa położenia prawnego i gospodarczego mieszczaństwa. Sejm szlachecki rozpoczął akcję naprawy stosunków miejskich. W roku 1764 uchwalono konstytucję, dającą początek reformom, zatytułowaną *Ubezpieczenie miast*, która zniosła jurydyki nie oparte na przywilejach królewskich i wszystkie wyjęcia spod prawa miejskiego domów należących do szlachty i duchowieństwa. W praktyce jednak postanowienia te nie w pełni zostały wykonane. Konstytucja sejmowa z roku 1768 ustanowiła komisje porządkowe dla wszystkich większych miast królewskich. Zakres działania tych organów miały precyzować reskrypty królewskie powołujące poszczególne komisje do życia. Do wykonania uchwał sejmowych, na skutek przebiegu wydarzeń

¹ Szeroki obraz ówczesnego Lublina kreśli: K. Koźmian, *Pamiętniki*, cz. I, Warszawa 1907, s. 45 i n.

² *Spis ludności diecezji krakowskiej z r. 1787*, wydał J. Kleczyński, „Archiwum Komisji Historycznej”, T. VII, 1894, s. 325.

³ Zamieszczone w „Dzienniku Handlowym” z 1786 r. *Uwiedomienie o stanie miasta Lublina*, najprawdopodobniej autorstwa prezydenta miasta J. K. Makarowicza, wymienia ponad 300 rzemieślników — chrześcijan zatrudnionych w 27 zawodach, jak również szereg rzemieślników żydowskich, dodając, że ci, pozostający „pod jurysdykcją starościńską”, przewyższają często liczbę mieszczan zatrudnionych w danym zawodzie. Ogólną liczbę rzemieślników powiększali tzw. partacze z jurydyk, którzy nie zostali objęci żadnym spisem. Z kupcami konkurowali także Żydzi — handlarze.

w dziejach naszego kraju zakończonych pierwszym rozbiorem, doszło dopiero w kilkanaście lat później. Komisja Dobrego Porządku dla miasta Lublina ustanowiona została mocą dekretu królewskiego 12 stycznia 1780 r.⁴ Do tego czasu ustrój władz miejskich pozostał takim, jakim był w XVII i pierwszej połowie XVIII w.

Obywatele miasta dzielili się na 3 porządki (stany). Pierwszy stanowiła rada, drugi — wójt z ławą sądową, trzeci — cała reszta obywateli — tzw. pospólstwo, a więc kupcy, rzemieślnicy i inni.

Rada była najwyższym organem samorządu miejskiego. Jej znaczenie i zakres władzy zależały od treści przywilejów królewskich nadanych miastu oraz faktycznego układu sił między radą, ławą i pospólstwem. Lubelska rada miejska poszerzała stopniowo zakres swoich uprawnień, zdobywając w wieku XVIII niemalże monopol we wszystkich dziedzinach władzy w mieście. Istotną rolę w tym względzie odegrało wkroczenie w sferę wcześniejszych uprawnień dziedzicznego wójta⁵. Pozycję rady umocnił jeszcze przywilej Zygmunta III z roku 1591, czyniący urząd radziecki dożywotnim⁶.

Poza ustawową reprezentacją władz miejskich, tj. rady oraz wójta z ławą, wykształcił się w Lublinie organ konkurencyjny w postaci przedstawicielstwa pospólstwa (*communitas*) pod ogólną nazwą — używaną w laudach prezydenta i rady — *honorata communitas*. W omawianym okresie wpływ tego organu na rządy w mieście był znaczny. Trudno jest precyzyjnie określić, kogo *honorata communitas* reprezentowała i jaki był jej skład. Wspomniane lauda, podając skład ciała uchwałodawczego miasta, ujmują to zagadnienie różnie. Raz określają go jako „szlachetny magistrat, ławica i pospólstwo”⁷, gdzie indziej „rada, wójt i ławica, tudzież honorata communitas”⁸, czy też „szlachetny prezydent, radcy, wójt i ławnicy, tudzież sławetni tryumwirowie i elekci trzy stany miasta składający”⁹.

W Lublinie przy obsadzaniu wszelkich urzędów miejskich stosowany był dwójaki system — nominacja i wybór. Który z tych sposobów w odniesieniu do konkretnych urzędów był stosowany — nie można z całą stanowczością stwierdzić. Wiele zależało od konkretnej sytuacji, od faktycznego układu sił między stanami miasta oraz między miastem a organami państwowymi w osobach starosty i wojewody. W dniu 31 grudnia każdego roku miały miejsce „uroczyste doroczne wybory”¹⁰, na których dokonywano zarówno wyboru, jak i nominacji następujących władz i urzędów miejskich:

⁴ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: WAPL] Consularia [dalej: Cons.], nr 165, s. 109—114.

⁵ Dziedziczny wójt lubelski pod koniec XV w. utracił praktycznie większość swoich uprawnień, sprzedał więc swój urząd w 1504 r. radzie miejskiej. Odtąd rada powoływała wójta drogą wyboru już jako jedynie przewodniczącego sądu wójtowsko-ławniczego. Kwestię tę szeroko omawia K. Myśliński w pracy *Wójt dziedziczny i rada miejska w Lublinie 1317—1504*, Lublin 1962.

⁶ Z. Froehlichowa, *Z dziejów organizacji władz miejskich m. Lublina do końca XVII w.*, Lublin 1929, s. 22.

⁷ WAPL, Księga miejska nr 254, Lauda od prezydenta i rady (1728—1794), s. 67.

⁸ Ibidem, s. 166.

⁹ Ibidem, s. 204.

¹⁰ J. Riabinin, *Rada miejska lubelska w XVII wieku*, Lublin 1931, s. 2.

— rady miejskiej, składającej się z 10 rajców, w tym 4 urzędujących (*consules novi* lub *consules residentes*), którzy kolejno pełnili funkcje kwartalnych burmistrzów, a tytułowanych w księgach miejskichzydentami lub *proconsulami*, oraz 6 starszych (*consules antiqui*)¹¹,

— ławy miejskiej, złożonej z 7 ławników i wójta,

— urzędników magistrackich zwanych oficjalistami, pisarzy: radzieckiego i wójtowskiego, oraz innych samodzielnych urzędników miejskich.

Na mocy przywileju Augusta II z 1703 r. potwierdzonego przywilejem Augusta III z 1750 r., magistrat lubelski miał być zrównany w prawach, wolnościach i prerogatywach z magistratem Krakowa¹². Oznaczało to przede wszystkim uzyskanie prawa wolnych wyborów burmistrzów i rajców bez ingerencji w te sprawy starosty i wojewody.

Stan faktyczny przedstawiał się jednak inaczej. Aż do roku 1782 burmistrza I kwartału mianował starosta z grona rajców lub spoza rady, gdy ta była niekompletna¹³, burmistrza II kwartału wojewoda¹⁴, burmistrzów III i IV kwartału wybierało pospółstwo również spośród radnych. Podobnie, wbrew przywilejom, rajców nie wybierano, a mianowali ich z grona ławników starosta i wojewoda. W tym wypadku jednak stan taki utrzymał się tylko do roku 1754¹⁵, odkąd prawo wolnego wyboru rajców przez radę spośród ławników zyskało sobie na stałe rację bytu. Z dożywności urzędu rajcy wynikał fakt, że jeśli wszyscy rajcy pozostawali w ciągu danego roku przy życiu, wybory 31 grudnia ograniczały się do zmiany kwartalnych burmistrzów w ramach starej rady. Podczas elekcji dokonywano nie tylko zmiany burmistrzów, ale również wybierano wójta i innych urzędników miejskich — kasjera, kwatermistrza, dwóch poborców podatkowych, dwóch urzędników do prowadzenia rachunków miejskich, syndyka do prowadzenia w sądach spraw miejskich oraz instygatora pełniącego funkcję oskarżyciela publicznego. Wybierano ich przy współudziale rady, ławy z wójtem i pospółstwa. Urzędnikami mianowanymi przez radę byli pisarze: radziecki i wójtowsko-ławniczy. W praktyce obie te funkcje sprawowała jedna osoba. Pisarz był urzędnikiem zaprzysięganym, wynagradzanym i w zasadzie dożywnym.

Urząd wójtowski na mocy przywileju z 1523 r., potwierdzonego w roku 1546¹⁶, miał być obsadzany drogą wyboru przez rajców lubelskich spośród siebie bądź z grona ławników. W praktyce jednak w wyborach brali udział przedstawiciele pospółstwa, a wójta wybierano nie spośród rajców lecz z ławników. Ponadto coroczne wybory były częstokroć tylko przedłużeniem kadencji dotychczasowego wójta na rok następny.

Wraz z wójtem zasiadało w ławie 7 ławników, o wybór których toczyła się walka między radą a stanami niższymi. Chociaż rada wychodziła z niej zwycięsko, musiała liczyć się z opinią pospółstwa, które w wie-

¹¹ WAPL, Księga miejska nr 254, pod protokołem podpisy „Johannes Reynberger praeconsul civitatis...”, s. 127.

¹² J. Riabinin, *op. cit.*, s. 5.

¹³ Starostowie lubelscy w okresie stanisławowskim: Jan Jakub Zamojski (1743—1773), Wincenty Potocki (1773—1785) i Michał Wandalin Mniszech (od 31 sierpnia 1785 r.).

¹⁴ Urząd wojewody piastował w latach 1752—1778 Antoni Lubomirski, w latach 1779—1781 Ignacy Twardowski, a od roku 1782 Kajetan Hryniewiecki.

¹⁵ WAPL, Cons., nr 147, s. 320.

¹⁶ Z. Froehlichowa, *op. cit.*, s. 34.

ku XVIII zyskiwało w miastach coraz większe znaczenie¹⁷. Urząd ławniczy był w omawianym okresie, analogicznie do radcowskiego, dożywotni. Wakujące miejsca w ławie, wskutek przejścia na inny urząd lub śmierci któregoś z ławników, uzupełniano z reguły również w czasie dorocznej elekcji.

Do zakresu kompetencji rady miejskiej należał całokształt czynności administracyjnych, jak również funkcje uchwałodawcze i sądowe. Rada reprezentowała miasto na zewnątrz, czuwała nad bezpieczeństwem i porządkiem publicznym, kierując strażą miejską i pachołkami do ochrony miasta. Sprawowała opiekę nad moralnością i dobrymi obyczajami, nad rzemiosłem i handlem. Jedną z najważniejszych dziedzin działalności rady były funkcje finansowe i zarząd dochodami miasta. Ówczesny budżet miejski opierał się nie tyle na stałych czynszach, arendach i podatkach, co na kolektach¹⁸, nakładanych na obywateli przy każdej zachodzącej potrzebie zasilenia kasy miejskiej i ściąganych przy zastosowaniu surowych represji wobec opornych.

W zakresie funkcji administracyjnych współpracownikami rady byli wójt z ławą. Te dwa organy tworzyły tzw. obój magistrat (*untergua magistratus*). Wskutek częstej ingerencji rady w sferę kompetencji ławy oraz zajmowanie się często tymi samymi sprawami nie można ściśle określić zakresu działalności każdej z nich. Z ksiąg wójtowsko-ławniczych wynika, że ława zajmowała się wieloma sprawami miejskimi, np. dotyczącymi klasztorów, kościołów, szkół itd., oczywiście obok dawnych swoich czynności sądowych.

Funkcje uchwałodawcze rada dzieliła z wójtem i ławą oraz przedstawicielami pospólstwa. Charakterystyczne było to, że do uchwalenia wilkierzy nie był niezbędny pełny skład tych organów, a wystarczało po kilka osób z każdego z wymienionych trzech porządków miejskich. Tak uchwalone lauda dotyczyły wszystkich dziedzin życia miejskiego.

W omawianym okresie rajcy zasadniczo sprawowali swe funkcje bezinteresownie, bowiem prawo magdeburskie, uważając ten urząd za zaszczytny, wynagrodzenia nie przewidywało. Nie znaczy to jednak, że nie czerpali oni z racji sprawowanego urzędu żadnych korzyści materialnych. Powszechnym zwyczajem było dawanie rajcom podarków. Otrzymywali je zapewne od cechów, mieszczan i Żydów przy okazji załatwiania w urzędzie radzieckim różnych spraw. Z kasy miejskiej dwa razy do roku, na Wielkanoc i Boże Narodzenie, rajcy otrzymywali w gotówce pełną sumę, co w rejestrach wydatków określano jako *refectiones dominorum*. Szkatułę radziecką zasilaly też dochody z kar, należności za przyjęcie do prawa miejskiego, rękawiczne od wszelkich kontraktów zawieranych z dzierżawcami przedsiębiorstw i prowentów miejskich. Rajcowie lubelscy korzystali też z różnych przywilejów i ulg finansowych, otrzymywali na przykład w dożywocie wolne od czynszu budy kupieckie, a znaczna część nieruchomości rajców wolna była od podatków.

Urzędy wójta i ławników były również pełnione bezpłatnie, co nie oznacza, że i z nimi nie wiązały się żadne korzyści majątkowe. Podziałowi między wójta i ławników podlegały wszelkie grzywny uzyskane

¹⁷ Szerzej o tym traktuje J. Riabinin, *op. cit.*

¹⁸ Kolekta miejska: niestały, doraźny podatek od posiadanego majątku ruchomego i nieruchomego.

przez sąd ławniczy. W porównaniu jednak z dochodami rajców dochody ławników były znikome.

Omówiony ustrój władz miejskich Lublina uległ zasadniczej zmianie wskutek działalności Komisji Dobrego Porządku.

· USTRÓJ WŁADZ MIEJSKICH W ŚWIETLE REFORM LUBELSKIEJ KOMISJI BONI ORDINIS

8 maja 1781 r. rozpoczęła działalność Lubelska Komisja Boni Ordinis¹⁹. Zakres jej kompetencji wynikający z reskryptu królewskiego był dość szeroki. Komisarze mieli w pewnym stopniu władzę ustawodawczą i sędowniczą nad miastem, albowiem mogli zmieniać dawne prawa miejskie, gdyby te okazały się już nieużyteczne, jak również rozsądzać sprawy graniczne dotyczące nieruchomości miejskich oraz spory między magistratem a obywatelami miasta.

Lubelska Komisja pod przewodnictwem Kajetana Hryniewieckiego (późniejszego wojewody lubelskiego) rozwinęła ożywioną i wszechstronną działalność. Ponieważ skład komisji był na wskroś szlachecki, dla usprawnienia swej działalności korzystała również z pomocy mieszczan lubelskich²⁰.

Do najważniejszych osiągnięć Komisji należało uregulowanie funduszków miejskich, uporządkowanie i odbudowa miasta, uporządkowanie wszelkich przywilejów i akt miejskich i wreszcie nadanie miastu ordynacji określającej nowy ustrój władz.

Chcąc uporządkować finanse miejskie Komisja na jednej z pierwszych sesji zażądała, „aby szlachetny magistrat i inne osoby tyżące się procentów miejskich, jako też kasjerowie i ekonomowie tegoż miasta dawniejsi i terażniejsi, konfraternie, cechy, niemniej juryzdykcja Podzamecka” przedstawili „registra wszelkiego rodzaju procentów miejskich jakimkolwiek tytułem zwanych”, a „także z sum na reparację bruków wybieranych, z podymnego, niemniej sum z propinacji podług prawa roku 1776 do kasy miejskiej wchodzących”²¹. Stwierdziwszy podczas kontroli znaczne nadużycia finansowe dygnitarzy miejskich świadomie utrzymujących nieład w księgach kasowych, Komisja wydała nowe przepisy dla kasjerów, mające zabezpieczyć na przyszłość miasto od nadużyć. Kasjerzy zostali zobowiązani do kwartalnych sprawozdań, a wypłat mogli dokonywać pod warunkiem asygnaty prezydenta. Aby zlikwidować znaczny niedobór finansowy w budżecie miasta, Komisja ustanowiła trzy tymczasowe podatki: konsumpcyjny od win, brukowy i kwaterunkowy, oraz zwróciła się z apelem do mieszczan od dobrowolne składki na rzecz kasy miejskiej. Te i inne pociągnięcia w gospodarce oraz świeżo „ustąpiony” miastu dochód z półczopowego doprowadziły do szybkiej poprawy sytuacji finansowej.

Należy zaznaczyć, że zadaniem Komisji nie było wprowadzenie radykalnych zmian w ustroju miasta, a jedynie zaprowadzenie porządku i ładu

¹⁹ WAPL, Cons., nr 166, s. 326v.

²⁰ Np. Heyzler i Makarewicz pomagali podkomorzemu Dłuskiemu przy sprawdzaniu sumariuszy i wielu innych pracach.

²¹ J. Baranowski, *Komisje Porządkowe (1765—1788)*, Kraków 1907, s. 11.

w gospodarce samorządowej. Lubelska Komisja dla uporządkowania i odbudowy miasta wydała szereg rozporządzeń „administracyjnych”, szczególnie regulujących całokształt spraw porządkowych, bezpieczeństwa, sanitarnych, budowlanych itd.²² Trzeba również zauważyć, że w ciągu 7 lat rządów Komisji stan miasta uległ zasadniczej zmianie.

Porządkując przywileje i akta miejskie zebrano dokumenty znajdujące się w prywatnych mieszkaniach, oddzielnie posegregowano również akta konfraterni kupieckiej, dokumenty cechowe i przywileje synagogi lubelskiej oraz dokumenty jurysdykcji podzameckiej. Wydano zarządzenie, aby wszystkie akta, zarówno wójtowskie, jak i radzieckie, oprować na koszt miasta i przechowywać w archiwum miejskim.

Sporządzono mapę Lublina oraz dokonano spisu ludności i nieruchomości miejskich, co pozwoliło na wykazanie nieprawnie utraconych posiadłości miejskich. Lubelska Komisja Dobrego Porządku w pełni korzystała również z przyznanej jej władzy sądowej. W latach 1782—1786 zbierała się trzy lub cztery razy do roku na posiedzeniach sądowych pod przewodnictwem wojewody Hryniewieckiego, które zyskały duże uznanie wśród mieszkańców miasta. W licznych i różnorodnych sprawach rozpatrywała apelacje od sądów miejskich²³.

Zasadnicze znaczenie wśród zmian wprowadzonych przez Komisję Dobrego Porządku w Lublinie miało nadanie miastu w dniu 19 grudnia 1782 r. nowej ordynacji regulującej sprawę ustrojową pod nazwą *Deklaracja sądowa względem elekcji prezydenta, wiceprezydenta i innych, tudzież obowiązków ich*. Mocą tejże ordynacji zmienił się skład rady miejskiej. Tworzyło ją obecnie 7 osób: prezydent, wiceprezydent i pięciu rajców. Prezydenta i wiceprezydenta co roku na ratuszu miejskim wybierały spośród radnych trzy stany miasta, tj. rada, wójt i ława oraz przedstawiciele kupców, cechów i pospólstwa²⁴. Tak dokonany wybór podlegał zatwierdzeniu przez starostę, który jednocześnie utracił prawo mianowania burmistrza. Rajcowie nadal piastowali swe urzędy dożywotnio, a wolne miejsca w radzie uzupełniała sama rada drogą kooptacji z grona ławników. Zniesiono bezpłatność funkcji rajców, przyznając radzie do podziału dochody z grzywien zasądzonych dekretami radzieckimi. Ponadto dla prezydenta i wiceprezydenta wyznaczono stałe pensje w wysokości 400 zł kwartalnie.

Nie uległ zmianie sposób wyboru oficjalistów magistrackich. Zachowano również zasadę corocznego wyboru bądź zatwierdzania wójta. Nie był sprecyzowany jednak sposób wyboru poza określeniem, że ma się on odbywać na ratuszu po elekcji prezydenta i wiceprezydenta. Z zapiski z 30 grudnia 1780 r. wynika²⁵, że kompetencje rady w sprawie wyboru wójta ograniczone zostały już wcześniej do potwierdzenia przez magistrat radziecki jednego z dwóch kandydatów wybranych przez ławę spośród

²² Szerzej o tym: J. Mazurkiewicz, *Lublin w okresie reform (1764—1795)* [w:] *Dzieje Lublina*, t. 1, Lublin 1965, s. 171 i n.

²³ Działalność sądową Komisji przedstawił W. Cwik w artykule *Komisja Dobrego Porządku Lubelska jako sąd w sprawach prywatnych (1782—1791)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, T. XVII, z. 1.

²⁴ WAPL, Liber Privilegiorum [dalej: Lib. Priv.], s. 107 („Elekcja prezydenta i wiceprezydenta pluralitate votorum przez wójta, ławicę, tryumwirów, elektów, kupców dwóch i starszych cechowych spokojnie, trzeźwo odprawiać się ma”).

²⁵ WAPL, Cons., nr 164, s. 465.

ławników. Najprawdopodobniej ten sposób wyboru pozostał niezmieniony również po roku 1782. Uległ jednak zmianie skład ławy, którą teraz tworzyli wójt, subdelegat i 5 ławników. Wybory ławników zostały przekazane ławie, zaś rada zatwierdzała tylko przedstawionego przez ławę kandydata. Funkcja ławnika nadal pozostawała dożywotnią. Dla wójta i ławy wyznaczono też stały dochód w postaci pozostawienia im do podziału grzywien przysądzonych dekretami sądów wójtowsko-ławniczych.

Po wprowadzeniu w życie nowej ordynacji wzrosła rola pospólstwa zarówno w zakresie udziału w powoływaniu władz miejskich, jak i uprawnień do kontroli działalności magistratu, a w szczególności strony finansowej tej działalności. Dla rewizji rachunków i ksiąg miejskich przedstawiciele pospólstwa mieli powołać specjalną komisję.

Między rotami przysięgi dla obu prezydentów, rajców i wójta znajduje się również rota dla 12 mężów i trybuna²⁶, lecz najprawdopodobniej instytucja ta nie została nigdy powołana do życia. Księgi miejskie milczą na temat funkcjonowania takich urzędów.

Pierwsza elekcja władz miejskich według litery nowego prawa miała miejsce 31 grudnia 1782 roku. Zgodnie wybrano wówczas na prezydenta Jana Kantego Makarowicza, a na wiceprezydenta Karola Krebsa. Urzędy rajców piastowali: Jan Burjon, Franciszek Ksawery Makarowicz, Mikołaj Jeliński, Maciej Stefanowski i Antoni Borakowski. Pozostawiono na dotychczasowych urządach Stefana Żykiewicza — wójta miasta Lublina i subdelegata Michała Sztoka²⁷. Od 1783 r. pod aktem elekcyjnym znajdowała się aprobata podstarosty grodzkiego działającego z pełnomocnictwa starosty lubelskiego.

Nowa ordynacja nie wprowadziła zasadniczych zmian w kompetencjach uchwałodawczych, administracyjnych i sądowych rady oraz ławy miejskiej. Zmniejszona do 7 osób rada nie dzieliła się już na rajców rezydentów i rajców starych, lecz w pełnym składzie brała udział w zarządzaniu miastem. Dokonano też podziału czynności prezydenta i wiceprezydenta, powierzając pierwszemu z nich kierowanie pracą magistratu i sądenie spraw miejskich, a drugiemu „czynienie wszelkich porządków w mieście”. Nie uległ również zmianie zakres spraw podlegających regulowaniu drogą laudów oraz udział trzech porządków przy ich podejmowaniu.

Jakkolwiek uregulowanie ustroju władz miejskich miało na celu wyeliminowanie rozbieżności między praktyką a stanem prawnym w powoływaniu i funkcjonowaniu organów władzy, to niestety, podobnie jak w okresie poprzednim, sprzeczności tego rodzaju nadal istniały. Nowa ordynacja uzupełniona deklaracją Komisji Dobrego Porządku z 13 maja 1789 r.²⁸ dawała ławie prawo wyboru ławników, pozostawiając radzie jedynie zatwierdzanie nowo powołanych członków i odebranie od nich przysięgi. Wbrew temu rada nadal rościła sobie pretensje do decydującego głosu w obsadzie wakujących miejsc w ławie, odrzucając kandydatury przedstawione przez ławę, jeżeli wybór jej nie odpowiadał.

Innym przykładem rozbieżności praktyki z literą prawa była kwestia wyboru prezydenta. Stosownie do postanowień ordynacji kończący swą

²⁶ WAPL, Lib. Priv., s. 118.

²⁷ WAPL, Cons., nr 165, s. 66—67.

²⁸ WAPL, Cons., nr 166, s. 299—302.

roczną kadencję prezydent i wiceprezydent powinni przynajmniej rok pauzować przed ewentualnym ponownym wyborem. Tymczasem wybrany w pierwszych wyborach prezydent J. Makarowicz pozostawał w swym urzędzie 4 kolejne lata, zaś pierwszy wiceprezydent K. Krebs 2 lata. Komisja Boni Oridinis zezwalała na te odstępstwa uzasadniając je potrzebami miasta i zasługami tych osób dla Lublina. Podobne sytuacje powtarzały się i w latach następnych.

W dziedzinie władzy sądowej ordynacja Komisji wprowadziła jedynie drobne zmiany natury proceduralnej (nakaz przestrzegania terminów przez sądy, podział kompetencji w sądownictwie potocznym), pozostawiając w zasadzie sądownictwo lubelskie takim, jakim było od czasu ugody zawartej między sądami radzieckim i wójtowsko-ławniczym z roku 1651, rozstrzygającej kwestię kompetencji obu tych sądów²⁹.

Funkcjonowały zatem w Lublinie od czasu reform Sejmu Wielkiego dwa główne sądy miejskie: sąd rady i sąd wójtowsko-ławniczy. Zaznaczyć jednakże należy, że oprócz aparatu sądowego miejskiego w każdej z lubelskich jurydyk funkcjonowało odrębne sądownictwo oparte na wzorach miejskich. Największa i najpotężniejsza z nich — Podzamcze — posiadała własny sąd wójtowsko-ławniczy. Jurydyka ta zdołała utrzymać odrębne sądownictwo nawet po późniejszym włączeniu jej obszaru w skład terytorium Lublina.

Sądowi radzieckiemu podlegały sprawy opiekuńcze, podziału granic, budowlane, skarbowe, sprawy spadków bezdziedzicznych, zakłócenia spokoju publicznego oraz spory z obcymi przybyszami. Sąd radziecki był również instancją odwoławczą od wyroków sądu wójtowsko-ławniczego.

Do wyłącznej jurysdykcji sądu wójtowsko-ławniczego należały sprawy kupna-sprzedaży, posagów i odpraw, alienacji ruchomości i nieruchomości, testamentów i inwentarzy oraz sprawy kryminalne. Dla plenipotencji, obligacji, zapisów długów i cesji właściwe były oba sądy.

Poza dwoma wymienionymi sądami funkcjonowały też w mieście dwa tzw. sądy potoczne: prezydencki³⁰ i wójtowsko-ławniczy, rozpatrujące drobne sprawy cywilne i uczynkowe³¹. W sądzie prezydenckim wyrokował jednoosobowo aktualny burmistrz (od 1783 r. prezydent), a tylko w sprawach ważniejszych konieczna była obecność pisarza dla sporządzenia protokołu³².

Sąd wójtowski potoczny, w którym wójt w asyście 1 lub 2 ławników

²⁹ Por. Z. Froehlichowa, *op. cit.*, s. 29.

³⁰ Nazwa „sąd prezydencki” stosowana była jeszcze w okresie, gdy radzie przewodniczył burmistrz, którego w księgach miejskich tytułowano prezydentem, np. w Księdze miejskiej czytamy: „Działo się w Lublinie dnia 23 sierpnia 1775 roku w Sądzie Potocznym Prezydenckim na Ratuszu miejskim w przytomności Szlach. Jana Kantego Reynbergera, tudzież przy obecności Józefa Pieniążka pisarza miasta J. K. Mćj Lublina...”. WAPL, Księga miejska nr 271.

³¹ Mianem tym wówczas określano drobne sprawy karne, takie jak: pobicia, zniesławienie, kradzież mienia o niewielkiej wartości, paserstwo. Sprawy o większym ciężarze gatunkowym zwano kryminalnymi.

³² WAPL, Księga miejska nr 271, zatytułowana *Sąd Potoczny Prezydencki — Protokół Dekretów* zawiera 22 protokoły tegoż sądu z lat 1775—1778. W księdze nr 173 znajdują się protokoły z roku 1782, a w księdze nr 175 z lat 1789—1792. Istnienie pewnej luki nie świadczy bynajmniej o długotrwałych przerwach w funkcjonowaniu tegoż sądu, bowiem księgi te są przecież niekompletne, a nadto wymóg sporządzania protokołów obowiązywał tylko w niektórych kategoriach spraw.

i pisarza orzekał, jak wynika z zachowanych protokołów³³, w sprawach zwanych również potocznymi, ale o większym ciężarze gatunkowym, więc tym samym wyroki jego były surowsze niż w sądzie prezydenckim³⁴. Stąd też od jego orzeczeń przysługiwała apelacja do sądu radzieckiego.

Ordynacja Komisji Boni Oridinis poddała ostatecznie wszystkie sprawy uczynkowe sądowi wójtowskiemu, zaś wszystkie cywilne sądowi prezydenckiemu. Funkcję organu inkwizycyjnego i wykonawczego wszystkich sądów miejskich pełnił sąd wójtowsko-ławniczy, który wykonując egzekucję wyroków nazywał się „Sądem Zjazdowym Ławniczym Lubelskim”. Do niego należało dokonywanie wizji lokalnej i oględzin, przesłuchiwanie stron i świadków na miejscu, a w siedzibie sądu wysłuchanie dodatkowych wyjaśnień stron, sprecyzowanie pozwu itp. Czynności tych dokonywał sąd w różnym składzie, najczęściej jednak tworzyli go któryś z ławników i woźny. Z takich czynności sąd zjazdowy sporządzał protokół, przedstawiany następnie sądowi wójtowsko-ławniczemu „zupelnemu”, tj. w pełnym składzie do „ostatecznego rozsądzenia”³⁵.

Do organów sądowych w mieście zaliczyć należy także syndyka i insygatora. Pierwszy z nich miał za zadanie prowadzenie spraw miasta i obronę jego interesów przed sądami, drugi zaś był oskarżycielem publicznym w sprawach kryminalnych oraz w sprawach, w których pokrzywdzonymi były wdowy lub sieroty. Obaj ci urzędnicy byli wybierani na dorocznych elekcjach przez trzy stany miasta.

Zaznaczyć należy, że również w dziedzinie ustroju sądowego rzeczywistość często odbiegała od stanu prawnego. Z ksiąg radzieckich jasno wynika, że rada dążąc do rozszerzenia swoich kompetencji sądowych często orzekała w sprawach należących do ławy³⁶. Sąd radziecki szeroko korzystał z możliwości alternatywnej właściwości sądów w niektórych sprawach, jak też interpretował prawo w ten sposób, że jako sąd wyższy, apelacyjny mógł rozpoznawać wszelkie sprawy w pierwszej instancji³⁷.

MIASTO W DOBIE STOSOWANIA USTAW SEJMU CZTEROLETNIEGO

Zasadnicze zmiany w ustroju miast królewskich, w tym również Lublina, przyniosły czasy Sejmu Wielkiego. Ustawy o miastach z roku 1791³⁸ likwidowały dotychczasową różnorodność przywilejów miast i miaste-

³³ WAPL, Advocatialis [dalej: Advocat.], nr 98, s. 365 („Działo się to w Lublinie w rezydencji Jędrzeja Zawadowskiego wójta aktualnego Lubelskiego w przytomności panów ławników F. Reynbergera dnia 12 marca. Sąd Potoczny Wójtowski Ławniczy na rezolucje...”).

³⁴ Ibidem, s. 458. Mowa tu o sporze o dług w wysokości 527 złotych, a na s. 517 znajduje się protokół sprawy o dotkliwe pobicie.

³⁵ WAPL, Księgi Wójtowsko-Ławnicze — Fragmenty, nr 27.

³⁶ Np. WAPL, Cons. nr 176, s. 2. Sąd radziecki orzekał w sprawie o spadek po zmarłym Makarewiczu.

³⁷ Mamy tu sytuację analogiczną do postępowania w Trybunale Koronnym, który będąc z założenia sądem apelacyjnym często orzekał jako pierwsza instancja. Być może z tego wzoru korzystała lubelska rada miejska.

³⁸ Patrz: Voluminum Legum [dalej: V.L.], t. IX. Było ich cztery:

— *Zasady do projektu o miastach* z 12 kwietnia 1791 r.

— *Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzplitej* z 21 kwietnia 1791 r.

— *Urządzenie wewnętrzne miast Rzplitej w Koronie i Wielkim Księstwie Li-tewskim* z 30 marca 1791 r.

— *Urządzenie sądów miejskich i asesorii* z 6 października 1791 r.

czek królewskich, tworząc ogólne prawo miejskie, jednakowe dla wszystkich tych miast, i wprowadzając jednolity ustrój władz miejskich. W nowej klasyfikacji Lublin znalazł się na wysokiej pozycji miasta wydziałowego. Tu zbierało się zgromadzenie wydziałowe złożone z deputowanych wybieranych przez zgromadzenia ogólne miast wchodzących w skład wydziału lubelskiego³⁹. Został również Lublin siedzibą sądu wydziałowego apelacyjnego. Zgromadzenie wydziałowe miało wybierać plenipotentów miast oraz sędziów do Sądu Wydziałowego Apelacyjnego. Odebrano natomiast miastom prawo wydawania wilkierzy, poddając sprawy dotychczas regulowane w ten sposób kompetencjom Komisji Policji.

Ustawy sejmowe, dotyczące ustroju miejskiego, wyraźnie oddzielają zgromadzenia ludu miejskiego, będące organami uchwałodawczymi, od urzędów wykonawczych. Urzędy te odtąd powoływano w drodze wyborów co 2 lata. Na czele miasta stał magistrat, składający się z prezydenta, wiceprezydenta, radnych (odpowiednio do liczby cyrkułów) oraz kasjera, których wybierało zgromadzenie ogólne miasta (gminni). Ponadto każdy cyrkuł miał wójta i sześciu ławników powoływanych przez zgromadzenie cyrkułowe szczególne. Urzędy pisarza i syndyka obsadzał już sam magistrat.

Do kompetencji magistratu należały obecnie: zarząd instytucjami miejskimi oraz majątkiem i kasą miejską, czuwanie nad bezpieczeństwem i porządkiem w mieście oraz w niewielkim zakresie sądownictwo. Sądził on urzędników miejskich za przestępstwa urzędnicze oraz osoby gwałcące bezpieczeństwo osób pełniących funkcje magistrackie. Do zadań tego urzędu należała również współpraca z władzami centralnymi, składanie im raportów o stanie miasta, sprawy podatkowe itp. Organami wykonawczymi i pomocniczymi magistratu byli wójtowie cyrkułowi.

Ustawy o miastach królewskich wprowadziły istotne zmiany w ustroju sądownictwa miejskiego. Prawu miejskiemu poddano zarówno mieszczan posesjonatów, jak i nieposesjonatów, wprowadzając jedynie odrębne księgi dla obu tych grup. Wprowadzenie jednolitego prawa i organów administracyjnych na obszarze całego miasta wymagało zniesienia wszystkich odrębnych jurysdykcji funkcjonujących dotychczas w miastach⁴⁰. Ustawy Sejmu Wielkiego, znosząc w miastach wszystkie istniejące do tej pory organy sądowe, ustanawiały nowy ustrój sądownictwa.

Drobne sprawy cywilne i karne poddano w każdym cyrkułe jurysdykcji wójta, od którego orzeczeń przysługiwało odwołanie do prezydenta miasta.

Właściwym sądem pierwszej instancji, utworzonym w miejsce dawnych sądów rady i ławy, był sąd miejski miejscowy ordynaryjny. Jego skład tworzyli: burmistrz, 4 sędziów i tyluż ich zastępców, powoływanych drogą wyboru na dwa lata przez zgromadzenie cyrkułowe spośród posesjonatów „umiejących prawo i proces krajowy”⁴¹. Zależnie od wartości

³⁹ W mniejszych miastach ustawy przewidywały tylko jedno zgromadzenie ludowe obejmujące wszystkich posesjonatów, większe zaś podzielono na cyrkuły i wówczas zgromadzenia zbierały się w cyrkułach, a ponadto istniało zgromadzenie ogólne dla całego miasta złożone z przedstawicieli zgromadzeń cyrkułowych.

⁴⁰ V.L., t. IX, s. 217, Art. III, pkt 1, *Miasta nasze królewskie...*, wyjmował teryny miejskie spod jurysdykcji sądów trybunalskich, ziemiańskich, starościńskich, zamkowych i innych.

⁴¹ V.L., t. IX, s. 310.

przedmiotu sporu i wysokości kary wyrokował on ostatecznie, bądź też przysługiwało od jego wyroków odwołanie do sądu apelacyjnego wydziałowego lub asesorskiego. Dla egzekwowania dekretów sądu i wykonywania innych zleconych im funkcji ustanowiono przy tymże sądzie specjalny organ w postaci 6 ławników, wybieranych tak jak skład sędziowski, przez zgromadzenie⁴².

Sąd apelacyjny wydziałowy (jeden dla wydziału) poza rozpatrywaniem apelacji od sądów miejskich orzekał jako pierwsza i ostatnia instancja w drobnych sprawach kryminalnych, a w sprawach poważniejszych przysługiwało od jego wyroków odwołanie do sądu asesorskiego. Orzekał on w składzie 5 sędziów i 5 ich zastępców wybieranych przez zgromadzenie wydziałowe.

Sąd asesorski działający w Warszawie i Wilnie jako sąd najwyższej instancji, którego skład był powoływany przez Sejm, rozstrzygał sprawy nie podlegające innym sądom oraz był sądem kompetencyjnym dla wszystkich innych sądów miejskich.

Nowy ustrój władz miejskich, zgodny z treścią ustaw o miastach, został wprowadzony w Lublinie dopiero w kwietniu 1792 r., kiedy to miały miejsce wybory municypalne. Do tego czasu nadal sprawował swe funkcje dotychczasowy magistrat i wójt z ławą, ale czyniły to już w duchu nowego prawa o miastach, powołując się często na nowe przepisy i korzystając z uprawnień przewidzianych dla przyszłych władz konstytucyjnych. Przykładowo 3 sierpnia 1791 r. magistrat zgodnie z nowymi przepisami nakazał wszystkie akta i dekrety prowadzić w języku polskim⁴³, poddał wszystkie jurydyki jurysdykcji miejskiej, wzywając ich mieszkańców do wpisania się do ksiąg miejskich⁴⁴. Jeszcze wcześniej rozpoczął magistrat, w porozumieniu z Komisją Policji, oficjalną reorganizację wewnętrzną miasta. Powołani przezeń rewizorzy dokonali spisu posesji w mieście i jurydykach⁴⁵ w celu podziału nowego obszaru miasta na cyrkuły i dozory.

Rezolucja Komisji Policji z 12 marca 1791 r. zatwierdziła projekt magistratu lubelskiego dzielący miasto na dwa cyrkuły, tj na dotychczasowy obszar miasta i cyrkuł podzamecki, które z kolei podzielono na dziewięć dozorów. Podziału na dozory dokonały już nowo powołane konstytucyjne władze miasta⁴⁶. W dniach 7 i 10 kwietnia 1792 r., zgodnie z królewskim listem okólnym, odbyły się w obu cyrkułach lubelskich wybory „municypalne miejscowe szczególne”⁴⁷. Dokonano wówczas wyboru wójtów, ławników, burmistrzów, sędziów miejscowych i ich zastępców. W pierwszym cyrkule wójtem obwołano jednomyślnie Stefana Żykiewicza, a burmistrzem obrano długoletniego ławnika Stanisława Trojańskiego. Analogiczne stanowiska w cyrkule podzameckim powierzono Pawłowi Głińskiemu i byłemu wójtowi podzameckiemu Marcinowi Klemencowi. Ław-

⁴² V.L., t. IX, s. 304.

⁴³ WAPL, Cons., nr 175, s. 408.

⁴⁴ Ibidem, s. 372.

⁴⁵ Było ich łącznie 1194.

⁴⁶ Podziału dokonano 19 kwietnia 1792 r., zaliczając do cyrkułu miasta Lublina 5 dozorów, a do cyrkułu podzameckiego 4 dozory.

⁴⁷ Wyniki wyborów w cyrkule pierwszym zaprotokołowano w *Magistraturalnych rezolucjach od prezydenta i radnych*, Księga miejska nr 280, s. 1—6, a w cyrkule drugim możemy o nich wnioskować z podpisów pod uchwałami z tego okresu zawartymi w *Laudach od prezydenta i rady*, s. 290, 293.

nikami w cyrkule pierwszym zostali: Dominik Polotino, Antoni Korson, Andrzej Englert, Jakub Markiewicz, Józef Szczupiński i Marcin Szybicher, a w cyrkule podzameckim Wojciech Wysocki, Jacek Polakiewicz, Tomasz Gałuszkiwicz, Wincenty Liberowicz, Feliks Dobrzański i Leon Jurkowski. W obu cyrkułach wybrano również po 15 gminnych do tzw. zgromadzenia miejscowego ogólnego.

Do drugiego etapu wyborów przystąpiono 14 kwietnia; gminni obu cyrkułów dokonali wyboru prezydenta, wiceprezydenta, radnych i kasjera⁴⁸. Pierwszym konstytucyjnym prezydentem miasta został Teodor Franciszek Gretz-Gruell, wiceprezydentem — Krzysztof Korn, radnymi — Jan Baptysta Makarowicz, Leon Szaguna, Jan Piaskowski i Jakub Lewandowski. Funkcję kasjera powierzono Gotfriedowi Müllerowi.

Nowy skład rady to ludzie młodzi, aktywni działacze cieszący się zaufaniem społeczności miejskiej, którym wcześniej zasada dożywotności urzędu radzieckiego utrudniała dostęp do urzędów miejskich.

Dnia 16 kwietnia nowy magistrat ukonstytuował się w obecności sądu apelacyjnego⁴⁹, sądu pierwszej instancji cyrkulu pierwszego, przystępując do wyboru urzędników miejskich: pisarza, syndyka, prokuratorów i instygatora. Zaraz po objęciu urzędów nowy magistrat przystąpił energicznie do pracy. W krótkim, bo zaledwie trzymiesięcznym okresie urzędowania, wydał znaczną ilość rezolucji i zaleceń w sprawach administracyjnych, np. policyjnych, porządkowych, finansowych i sanitarnych. W Laudach prezydenta i rady figurują również dwie uchwały: z 25 maja 1792 r. o podatku czopowym i z 3 czerwca dotycząca uchwalenia dobrowolnej składki na ufundowanie armaty⁵⁰. W powzięciu tych decyzji uczestniczyli prócz prezydenta i rajców również burmistrzowie, sędziowie, wójtowie i ławnicy, a nawet mistrzowie cechowi, co stanowiło jakby kontynuację dawnego udziału trzech porządków miejskich przy podejmowaniu ważniejszych uchwał. Konstytucyjny magistrat konsekwentnie także dążył do uniezależnienia władz miejskich od władz ziemskich, czego wyrazem są odmowy wykonania zaleceń sądu ziemskiego co do egzekucji jego wyroków⁵¹.

Niezwłocznie po wyborach rozpoczęły w mieście działalność sądy pierwszej instancji. Orzekały one w składzie 4 sędziów pod przewodnictwem burmistrza. Sądy w obu cyrkułach prowadziły dwojaki rodzaj księgi: w jednych rejestrowano wpływające sprawy i wyznaczano terminy rozpraw, drugie zawierały protokoły rozpraw i dekrety sądu. 25 kwietnia 1792 r. rozpoczął działalność sąd miejscowy cyrkulu miasta Lublina w składzie: Stanisław Trojański — burmistrz, Jan Staromiejski, Maciej Ciecierski, Jan Kiwałowicz, Jan Jeliński — sędziowie oraz Stanisław Zakrzewski, Fryderyk Lischke, Michał Gierowski, Jakub Koope — zastępcy sędziów. Sąd ten rozpatrywał trojaki rodzaj sprawy:

— o zwrot pożyczonych sum,

⁴⁸ WAPL, Cons., nr 167, s. 109 i 115.

⁴⁹ Sąd ten rozpoczął w Lublinie normalną działalność 10 sierpnia 1791 r., jeszcze w warunkach istnienia starego ustroju organów administracyjnych i sądowych miasta. Jego prezesem został ziemianin Piotr Czeski, a zastępcą prezesa mieszczanin Piotr Lamprecht.

⁵⁰ WAPL, *Lauda...*, s. 289 i 291.

⁵¹ J. Kermisz, *Lublin i Lubelskie w ostatnich latach Rzeczypospolitej (1788—1794)*, Lublin 1939, s. 116.

- tzw. czynkowe, tj. o obelgi, zniesławienia itd.,
- wnoszone przez prokuratorów o zakłócanie spokoju publicznego lub o obrazę osób pełniących funkcje sądowe.

Sąd miejscowy cyrkułu podzameckiego rozpoczął jurysdykcję 16 kwietnia 1792 r. Przewodniczył mu Marcin Klemenc, a stanowiska sędziowskie piastowali: Wawrzyniec Rabczyński, Franciszek Szulc, Szymon Uszyński, Józef Zymieński, Melchior Zawadzki i Marcin Wagner. Wyrokował on zasadniczo w tych samych rodzajach spraw co sąd cyrkułu pierwszego, jednakże większość z nich dotyczyła sporów, w których stronami byli Żydzi (o zwrot pożyczonych sum, weksle, czeki). Na podkreślenie zasługuje również aktywna działalność prokuratorów urzędujących przy obu sądach pierwszej instancji.

Nie można z całą pewnością stwierdzić, czy funkcjonowało w omawianym okresie sądownictwo potoczne wójtów w cyrkułach. Brak przekazów na ten temat można jednak tłumaczyć brakiem ustawowego wymogu sporządzania protokołów, bowiem wójtowie mieli w myśl ustawy sądzić i godzić słownie.

Konstytucyjne władze miejskie administracyjne i sądowe nie działały jednak długo. Ostatnie zapisy w księgach noszą datę 17 lipca, a dekrety sądu podzameckiego 20 lipca 1792 r. Pięć dni później ich działalność przerwało wkroczenie wojsk rosyjskich do Lublina.

USTRÓJ WŁADZ MIEJSKICH W ŚWIETLE KONSTYTUCJI GRODZIENSKIEJ

W sierpniu 1792 r. zawiązała się konfederacja województwa lubelskiego i wkrótce przywróciła w Lublinie przedkonstytucyjne władze miejskie z prezydentem J. Lewandowskim i wiceprezydentem M. Sztokiem na czele. W tym samym miesiącu obwieszczenie dla miast wolnych województwa lubelskiego nakazywało, „aby podług dawnej formy sądziły i aby magistraty dawniejszą jurysdykcję sądową otworzyły i rozpozyczeły”⁵².

Konstytucyjny magistrat złożył stanom miasta sprawozdanie kasowe z okresu swej działalności, którego wynik dał świadectwo rzetelności i gospodarności ustępujących władz. Trzy porządki miasta doceniając to zapisały w księgach miejskich słowa następujące: „niewygasła dla nich imieniem całego obywatelstwa [...] wdzięczność i pamięć”⁵³.

Lublin po krótkim okresie poprawy znów zaczynał chylić się ku upadkowi. Władze konfederacyjne nałożyły na miasto ciężary pieniężne i realne, którym mieszcianie nie zawsze byli w stanie sprostać. Na mieście ciążył również obowiązek dostarczania żywności stacjonującym tu oddziałom wojsk rosyjskich, szerzyły się grabieże.

31 grudnia 1792 r., na podstawie przywróconej ordynacji Komisji Dobrego Porządku z roku 1782, odbyły się wybory władz miejskich. Prezydentem został były wójt i rajca Michał Lamprecht, wiceprezydentem Walenty Kurowski, a wójtem Maciej Greber⁵⁴. Przywrócony w ten spo-

⁵² Ibidem, s. 148.

⁵³ WAPL, *Lauda...*, s. 294.

⁵⁴ Ibidem, s. 298.

sób przedkonstytucyjny system władz miejskich przetrwał do marca 1794 r., kiedy to następne wybory zrealizowały postulaty ustawy grodzieńskiej. Zgodnie z poleceniem konfederacji do tego czasu winno było funkcjonować w Lublinie przedkonstytucyjne sądownictwo miejskie. Zdekompletowane księgi miejskie z tego okresu nie zawierają żadnej wzmianki o jurysdykcji obu sądów potocznych, tj. prezydenckiego i wójtowsko-ławniczego. Nie budzi natomiast wątpliwości reaktywowanie sądu radzieckiego lubelskiego⁵⁵ oraz obu sądów wójtowsko-ławniczych: miejskiego⁵⁶ i podzameckiego⁵⁷, które działały nieprzerwanie od sierpnia 1792 do marca 1794 r.

Konstytucja grodzieńska z 23 listopada 1793 r. wprowadziła podział miast na główne, wojewódzkie i parafialne. Miasta główne, do których został zaliczony Lublin, dzieliły się na wydziały liczące po około 500 posesji. Lublin wraz z jurydykami podzielono na dwa wydziały: lubelski i podzamecki. Normując ustrój miejski ustawa ta nie odbiegała zasadniczo od rozwiązań Sejmu Wielkiego. Utrzymała zatem podział mieszczan na posesjonatów i nieposesjonatów, przyznając tylko pierwszym z nich bierne i czynne prawo wyborcze. Zachowano również powoływanie wszystkich urzędów miejskich poprzez wybory. Nowa kadencja władz miejskich miała trwać cztery lata. Posesjonaci w mieście dokonywali wyboru po 5 gminnych na jeden wydział, a gminni obu wydziałów wybierali po 4 ławników dla każdego wydziału. Gminni i ławnicy powoływali wspólnie 12 rajców, w tym jednego na urząd prezydenta i jednego na urząd wójta do sądów ordynaryjnych. W czasie prawomocności ustawy grodzieńskiej nastąpił nawrót do starych trzech porządków miasta, czego dowodem były wybory, tzw. urzędu ekonomicznego miasta oraz burmistrzów stojących na czele wydziałów, dokonywane przez gminnych, ławę i radę. Również decyzje uchwałodawcze ustawa pozostawiła wspólnemu działaniu rady, ławy i gminnych. Samej radzie miejskiej pozostawiono tylko władzę wykonawczą.

Stosownie do nowo obowiązujących przepisów, wyboru władz miejskich w Lublinie dokonano w marcu 1794 r. Już 26 lutego trzy porządki miejskie wydelegowały celem „składania koła porządkowego na rugach” po dwóch przedstawicieli z rady do każdego z wydziałów, a także po tyluż reprezentantów z ławy i gminu, czego już prawo nie przewidywało, a co było wyrazem tendencji demokratycznych panujących w tej dziedzinie życia miejskiego⁵⁸. 28 lutego zawiesiły swą działalność urzędy radziecki i wójtowsko-ławniczy⁵⁹. 1 marca dokonano w obu wydziałach wyboru gminnych, którzy 4 marca zebrawszy się w Ratuszu wybrali ławników

⁵⁵ WAPL, Cons., nr 167 (1790—1793), Cons. (1793—1795) — Dekrety sądu radzieckiego do lutego 1794 r., s. 120, Cons., nr 168 (1794—1796) — Protokoły transakcji wieczystych do końca lutego 1794 r.

⁵⁶ WAPL, Advocat., nr 44 (1789—1794) — Oblaty przed sądem wójtowsko-ławniczym miejskim do końca 1793 r.; Fragmenty Ksiąg Wójtowskich nr 26 — Dekrety sądu wójtowsko-ławniczego miejskiego od sierpnia 1792 r. do końca 1793 r.; Fragmenty Ksiąg Wójtowskich nr 27 (1793—1795) — kilka dekretów i oblat z lutego 1794 roku sądu wójtowsko-ławniczego miejskiego.

⁵⁷ WAPL, Fragmenty—Akta Podzameckie nr 5 (1792—1796) — kilka dekretów spraw cywilnych z 1793 r. sądu wójtowsko-ławniczego Podzameckiego.

⁵⁸ WAPL, *Lauda...*, s. 309.

⁵⁹ WAPL, Cons., nr 176, s. 120.

obu wydziałów. Po wyborze rajców kolegium ławników i gminnych przystąpiło do elekcji prezydenta i wójta. Większością głosów w tajnym głosowaniu prezydentem wybrano byłego prezydenta konstytucyjnego Teodora F. Gruella, który jednakże mandatu nie przyjął, wobec czego w powtórny głosowaniu stanowisko to powierzono Michałowi Lamprechtowi. Wójtem został wybrany były prezydent Jakub Lewandowski. Sesja trzech porządków miasta ze względu na zasługi pisarzy: radzieckiego — Kajetana Konopki i wójtowsko-ławniczego — Franciszka Rejnbergera, powierzyła im te urzędy dożywotnio.

Długotrwałe wybory władz miejskich zakończono 11 marca powołaniem dwóch burmistrzów — Stefana Żykiewicza i Michała Sztoka, a także urzędu ekonomicznego miasta, regenta magistrackiego i sądowego, syndyka miasta i dwóch sekretarzy burmistrzów wydziałowych. Dalszych urzędników miejskich powołano już w późniejszym terminie.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że w skład nowego magistratu weszli prawie wszyscy członkowie magistratu konstytucyjnego⁶⁰. Nowe władze czekała walna rozprawa z byłym wójtem podzameckim Marcinem Klemencem, czyniącym już od stycznia 1794 r. w Warszawie zabiegi przeciw inkorporacji Podzamcza do Lublina. Ustawa grodzieńska bowiem zniosła jurydyki, ale tylko szlacheckie i duchowne, a nie królewskie „przywilejami i dekretami erygowane”⁶¹. Długi spór zakończył się orzeczeniem Komisji Policji poddającym Podzamcze pod zarząd miejski.

Zgodnie ze zmianami wprowadzonymi przez konstytucję grodzieńską sądownictwo pierwszej instancji miały sprawować w wydziałach sądy ordynaryjne wójtowsko-ławnicze w składzie pięciosobowym, tj. wójta z czterema ławnikami. Rozpatrywać one miały zarówno sprawy cywilne, jak i karne; od ich wyroków przysługiwała apelacja. Jeżeli jednak wartość przedmiotu sporu nie przekraczała stu złotych, bądź zagrożenie karą było niższe niż 1 rok więzienia, sprawa podlegała sądownictwu potocznemu burmistrza wydziałowego, a do sądu wójtowsko-ławniczego trafiała ewentualnie przez apelację.

W tak przewidzianym ustroju sądownictwa miejskiego wprowadzono jednakże pewne modyfikacje. Listem okólnym z 2 marca 1794 r. król Stanisław August nakazał stosowanie dekretu asesorii wobec *Tymczasowego Urządzenia Sądów w Miastach Koronnych*⁶². Na tej podstawie w miastach królewskich miały funkcjonować trzy rodzaje sądów, tj.:

- sądy burmistrzowskie,
- sąd wójtowsko-ławniczy,
- sąd magistratu.

Burmistrz w wydziale miał sędzić w obecności sekretarza sprawy potoczne, przy czym sekretarz miał obowiązek protokołowania. Sądowi wójtowsko-ławniczemu miały podlegać sprawy według sześciu rejestrów:

- o proste długi, tj. z weksla lub czeku,
- o zapłatę komornego bądź eksmisję z lokalu,
- sprawy konkursowe⁶³,

⁶⁰ Leon Szaguna, Teodor Franciszek Gretz-Gruell, Jan Baptysta Makarowicz, Krzysztof Korn, Jakub Lewandowski.

⁶¹ J. K e r m i s z, *op. cit.*, s. 192.

⁶² WAPL, Cons., nr 168, s. 1—16.

⁶³ Były to sprawy, w których kilku wierzycieli domagało się zaspokojenia swych pretensji z jednego majątku.

- sprawy o sukcesję, zabory gruntów, przykrości i inne,
- apelacje spraw czynkowych od orzeczeń burmistrzów,
- o pogwałcenie osób sądowych i kryminalne.

Miał być to jeden sąd dla całego miasta, w którego skład wchodziło po czterech ławników każdego wydziału. Dzielił się on na dwa komplety, z których każdy sądził przez jeden kwartał, a drugi w owym czasie pełnił funkcje egzekucyjne. Posiedzenia tego sądu odbywały się codziennie i sądził on w pełnym składzie.

Sąd magistratu złożony z dwunastu rajców miał orzekać codziennie w pięciogodzinnych kompletach, a podlegały mu następujące kategorie spraw: cechowe, konfraterni kupieckiej, policyjne, wykroczenia urzędników magistrackich czy pogwałcenie ich bezpieczeństwa oraz apelacje od burmistrzów wydziałowych.

Jest kwestią sporną, czy i w jakim zakresie taki ustrój sądów został w Lublinie wprowadzony. Księgi miejskie odzwierciedlające faktyczny stan rzeczy w przeważającej większości zaginęły, a te nieliczne, które ocalały, nie mogą dać w tej kwestii jasnej odpowiedzi. Burzliwe czasy powstania kościuszkowskiego nie stwarzały warunków sprzyjających przeprowadzaniu zmian. Wiele jednakże faktów przemawia na korzyść stwierdzenia, że sądy takie rozpoczęły w Lublinie działalność. Przede wszystkim podczas wyborów władz miejskich w dniach 4—11 marca 1794 r., a więc już na mocy *Urządzenia tymczasowego* powołano sędziów w nim przewidzianych. Bezsportny jest również fakt wykonywania jurysdykcji przez sąd potoczny burmistrzowski wydziału pierwszego, albowiem zachowała się księga z jego dekretemi, z których pierwszy nosi datę 12 marca 1794 r.⁶⁴, a wiele z nich opatrzyl swym podpisem Stefan Żykwicz, piastujący w owym czasie funkcję burmistrza wydziału pierwszego. Logiczny więc wydaje się wniosek, że skoro jeden z członów nowej struktury sądów rozpoczął działalność, rozpoczęły ją również i pozostałe. Aczkolwiek wyżej wymieniona księga zawiera szereg niejasności mówiąc raz o apelacji do szlacheckiego magistratu⁶⁵, innym razem do sądu wójtowsko-ławniczego⁶⁶, to z rodzaju przytoczonych spraw można wnioskować, że odwołania w sprawach policyjnych kierowano do sądu magistratu, a w pozostałych do sądu wójtowsko-ławniczego. W wielu wzmiankach w protokołach dotyczących apelacji użyto nazewnictwa zgodnego z określeniem nazw sądów w *Urządzeniu tymczasowym*. Również brak przekazów o sądzie wójtowsko-ławniczym podzameckim sugeruje, że zgodnie z dekretem asesorii istniał w Lublinie jeden sąd wójtowsko-ławniczy.

Struktura organizacyjna i zakres kompetencji organów władzy w miastach królewskich uregulowane przepisami konstytucji grodzieńskiej oraz uzupełnione treścią *Urządzenia tymczasowego* przewidziane były jako rozwiązania prowizoryczne do czasu wydania stałej ordynacji szczegółowo regulującej te kwestie⁶⁷. Do wydania takiej jednakże nie doszło, albowiem trzeci rozbiór Polski zniweczył wszelkie próby naprawy Rzeczypospolitej.

⁶⁴ WAPL, Księga miejska nr 275 z lat 1794—1796 zatytułowana *Sąd burmistrzowski cyrkułu pierwszego, protokoły*, s. 3.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 12, 31.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 9.

⁶⁷ WAPL, Cons., nr 168, s. 1—16, Cons., nr 176, s. 142v.